

مجموعه فرهنگی تاریخی سعد آباد یا مجموعه کاخهای سلطنتی سعد آباد با قدمت بیش از یکصد سال به منزله نمایشگاهی از ساختمان سازی دوره قاجار تا عصر پهلوی است که بدرستی می توان از آن به عنوان آینه ای از فعالیت های معماران این دوره نام برد در کتاب خاطرات لر زاده به نکات بسیار جالبی از خاطرات دوره رضا شاه و بنای بسیاری از کاخهای سعد آباد اشاره شده که خواندن آن خالی از لطف نیست این نوشتار به دلیل نبود منابع و یا سند قابل اکتفا برای تایید محتوای آن ناقص و به بررسی و جستجوی بیشتری نیاز دارد در کاخ سعد آباد به جز ساختمانهایی که معمولاً در دوره پهلوی بسیاری از معماران اواخر قاجار در طراحی و ساخت آن شراکت داشتند و اسناد آنها باقی است تعدادی ساختمان قدیمی متعلق به عصر قاجار هم دیده می شود که در خاطرات لر زاده هم درباره معماران سازنده و طراح آنها هم اطلاعی بدست نمی آید و احياناً از آنها به عنوان ساختمانهای آجری قدیمی که مربوط به دوره قاجار می باشد نام برده اند یکی از این ساختمانها که به دلایلی مورد توجه عکاسان ، دانشجویان معماری قرار دارد ساختمان موزه میرعماد است که بنا به اسناد بدست آمده در گذشته محل سکونت و خوابگاه رضا شاه پهلوی و ولیعهد و معلم خارجی او بوده است ساختمانی تمام آجری ساده بدون تزئینات خاص ، دو طبقه با دو ایوان و راه پلکان قرینه و شیروانی نارنجی رنگ (نک تصویر شماره ۴) در متن مکتوب به جا مانده به صراحت از جانب عباسقلی گلشائیان از دولت مردان عصر رضا شاه از ساختمانی اسم برده است که خوابگاه رضا شاه و پشت ساختمان کاخ سفید قرار دارد^۱. (نک : تصویر ۱).

نصرالله انتظام که در آزمون رئیس تشریفات دربار بودند و اظهار کردند اعلیحضرت در دفترشان میباشند و به آنجا احضار فرمودند بدفتر رفتیم اعلیحضرت و والا حضرت همایون ولیعهد در دفتر کار اعلیحضرت بودند خواستیم در دفتر به نشینیم چون اطاق کوچک بود اعلیحضرت فرمودند بهتر است بعمارت کاخ سفید برویم (توضیح آنکه زمان اعلیحضرت فقید دفتر کار اعلیحضرت در کاخ سفید نبود در پشت عمارت کاخ

علی سهیلی

سفید عمارتی بود که خوابگاه اعلیحضرت فقید هم آنجا بود و دفتر مخصوص هم جنب آن عمارت بود (بهر حال از آنجا حرک کردیم و بکاخ سفید آمده بجای اینکه باطاق هیئت سه ساله در یک ساله نگ که در سمت جنوب ها ، کاخ سفید به بندهاهاش سمت جنوب با؛

تصویر یک _ متن خاطرات عباسقلی گلشائیان - مجله وحید ، سال ۱۳۵۷ ، ش ۲۴۸ و ۲۴۹ ، صفحه ۲۳

طبق گفته مرحوم لر زاده این بنا متعلق به دوره قاجار است اما درباره ساکنان اولیه این کاخ چیزی در دست نیست که شاید بتوان با رجوع به برخی مطالب مکتوب درباره صاحبان اصلی سعد آباد حدسیات درباره این موضوع داشت مثلاً گفته شده است : «محوطه سعد آباد در دوره قاجار بنا شد و سکونت گاه تابستانی (بیلاق) شاهان این سلسله بوده است^۲ و یا بنا به گفته استاد پیرنیا در دوره قاجار قریه های پس قلعه (در دامنه کوه) - سر بند - در بند و جعفر آباد متعلق به شخصی بنام یونسعلی میرزا سلیمی که مالک اکثر املاک این محدوده و خان این ناحیه بوده است ... کل روستای جعفر آباد و سعد آباد در طرح کاخ از بین رفت و جز کاخ سعد آباد قرار گرفت... {احتمال دارد برخی از ساختمانهای قدیمی سعد آباد مربوط به دوران خان این ناحیه بوده است که البته سندیت ندارد و نیاز به تحقیق بیشتری است} همچنین روایت است «

^۱ - با سپاس از آقای حمیدوکیل باشی کارشناس و مسئول نگارخانه سعد آباد از اینکه اطلاع رسانی کردند و متن را در اختیار گذاشتند.

^۲ - سایت کاخ سعد آباد

سعدآباد متعلق به سعدالدوله وزیر امور خارجه محمدعلی شاه بود که مجاور رودخانه و در کنار تپه علیخان قرار گرفته است . در سمت راست رودخانه نیز از شمال به جنوب شرقی ، باغ فردی بود بنام ملک التجار که فردی ملاک و باغدار بود که هنوز نیمی از باغ وی مجاور باغ سعدآباد می باشد.^۳ ... { شاید به استناد این جمله یونسعلی میرزا سلیمی همان ملک التجار باشد که باغ منطقه ساختمان موزه میرعماد در آن قرار دارد خصوصاً اینکه گفته شده دو کاخ اندرونی و بیرونی در این مسیر هم ساخته شده است و کاخ اندرونی منظور همان خوابگاه رضا شاه است } ... پس از آنکه مسیر دربند به تجریش از کنار رودخانه به مرز بین باغ رضاخان و باغ ملک التجار تغییر کرد ، درب ورودی دربند ساخته شد که درست در کنار مسیل و در جنوب میدان دربند قرار دارد . دو درب میدان جعفرآباد که در شرق باغ و رودخانه قرار دارد و ورودی دو کاخ اندرونی و بیرونی رضاخان می باشد^۴ «در کتاب خاطرات معماری سنتی ایران به نقل از استاد لرزاده فقط به متن چند خطی اکتفا کرده و از ساختمان میرعماد به عنوان خوابگاه رضا شاه نام برده است .(نک : تصویر ۲).

دیگر عمارات مجموعه سعدآباد و معماران آن

چنانچه از کاخ سفید به طرف شمال در طول رودخانه بالا برویم به استخر می رسیم، که پس از آن عمارت آجری مربوط به عهد قاجار به چشم می خورد. که اطراف آن را درختان چنار تنومند فرا گرفته است. اینجا با صفا ترین نقطه سعدآباد است. که زمانی خوابگاه و زمانی جای بازی ولیعهد (محمد رضا) و مستخدم خارجی او بود و رضاشاه در کنار خیابان باریک سمت شرق آن قدم می زد. کار حقیر در این قسمتها بیشتر در حد سرکشی و رسیدگی به امور بود.

تصویر ۲- متن از کتاب خاطرات لرزاده ، ص ۷۲

سرنوشت این ساختمان تا بعد از آماده سازی کاخ شهوند و سکونت بعدی رضا شاه در آن نامشخص است اما بعد از تبعید رضا شاه و انتقال قدرت به پهلوی دوم باز هم مسکونی بوده است و این از تصویر موجود در موزه آلبوم های سلطنتی سعدآباد دیده می شود که شهناز پهلوی کنار حوض گرد این ساختمان نشسته و پنجره ها باز هستند اما کاربری آن مشخص نیست (نک : تصویر ۳).

تصویر ۳- نمای شمالی ساختمان میرعماد - دوره پهلوی دوم - (منبع : اسناد و مدارک موزه آلبوم های سلطنتی کاخ سعدآباد)

^۳ <https://www.farsnews.com/news/13931102000126>

بنا به توضیحات خدمه عصر پهلوی دوم که تا زمان انقلاب اسلامی ۵۷ در سعد آباد بودند این ساختمان محل سکونت دوتن از فرزندان شاه یعنی فرحناز ۱۶ ساله و علیرضا ۱۲ ساله شده بود که متأسفانه از تزئینات داخل و آثار آن هیچگونه تصویر مستندی در دست نیست اما آخرین عکس متعلق به پیش از بازسازی بنا وجود دارد که شکل اولیه نمای آن را نشان می دهد (نک : تصویر تا ۴ تا ۶).

تصویر ۴- نمای بخش شرقی و شمالی ساختمان موزه میرعماد سعد آباد تا پیش از تغییر کاربری آن به سال ۱۳۷۶ (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

تصویر ۵- نمای جنوبی و غربی ساختمان میرعماد در کاخ سعد آباد (محوطه سازی قدیمی با حفاظ های فلزی) - پیش از تغییر کاربری سال ۷۶ (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

تصویر ۶- نمای شمالی ساختمان میرعماد در کاخ سعد آباد - پیش از تغییر کاربری سال ۷۶. (منبع: واحد عکاسی سعد آباد).

بر اساس منابع بر جا مانده معماری قاجار، مربوط به دو بخش است یعنی از اواخر سلطنت آغا محمد خان قاجار تا پایان عصر محمد شاه که با سبکی درونگرا و مکتب اصفهان ساخته میشد و دوره دوم آن متعلق به دوره ناصر الدین شاه قاجار است که تا پایان این دوره ادامه یافت و منطبق بر معماری بومی و تلفیقی با معماری غربی کار می شد. با توجه به اشکال معماری بناهای بجا مانده قجری تغییر سبک اول به دوم بیشتر بر مبنای ارتباطات سیاسی اجتماعی ایران و روسیه اتفاق افتاد و به نوعی گرایش های متحولانه آن ناشی از نگاه متفاوت این دوران نسبت به رویکردهای آرمانگرایانه آنها میباشد در تهران بسیاری از بناهای قدیمی توسط معماران مشهوری ساخته شد که از اواخر دوره قاجار تا پهلوی مسئولیت ساخت این ساختمانهای ارزشمند را به عهده داشتند در اواسط قاجار بناها منطبق بر اصول سنتی ساخته میشد و بیشتر عصر تزئینی آن اروپایی و به تازگی وارد معماری ایران شده بود به شکلی که تزئینات نما، فضای داخلی را هم تزئین می کردند و سرسرای ورودی پلکانها که از وسط شروع می شد از پاگرد به دو شاخه مخالف هم ادامه می یافت این روش کار متأثر از ساختمانهای روسیه بود و از اواسط عصر ناصری رواج یافته بود در این نوع بناها از طرح های سنتی کاشی کاری، آینه کاری، گچ بری، آزاره بندی استفاده می کردند در اواسط این دوره تا اواخر آن هنوز به الگوی ایرانی پایبند بودند پلان ها ایرانی و درون گرا با ایوان و ستون و سرستون کار می شد اما سر ستون ها بیشتر اروپایی بود و فرم درو پنجره ها و نقاشی دیوارها به سبک اروپایی تزئین می شدند در اواخر قاجار پلان بر نما منطبق گردید و بارزترین تغییر این دوره قرار گیری پله ها در محور اصلی ساختمان بود ایوانهای ستون دار از مشخصات این دوره است و با ورود تزئینات اروپایی در معماری، تغییراتی بوجود آمد و حتی سرستون کنگره ایی هم بکار رفت این دوره دیگر دوره التقاط گری معماری مسکونی ایران شده بود همچنین تزئینات شیشه رنگی و آجر تراش نقش های بسیار زیبایی را در نمای دیوار بناهای این دوره ایجاد کرد که نمونه آن در کاخ احمد

شاهی نیاوران موسوم به کاخ رضا پهلوی و ساختمان تیمور تاش یا موزه جنگ دیده می شود در ساختمان موزه میرعماد اثری از تزئینات آجر تراش دیده نمی شود و گچ بری آن فقط در سقف طبقه اول ان بکاررفته که با استناد به مدارک تصویری ان که در سال ۱۳۷۵ در خلال طرح مرمت و تغییر کاربری از آن گرفته شده است روی این بخش از سقف را سقف کاذبی نصب کرده بودند که این موضوع نشان می دهد ساختمان مذکور در گذشته گچ بری و تراش سنگ داشته که در دوره پهلوی دوم برای بار اول تغییر کاربری داده و بر این بخش از سقف را پوشانده اند. (نک تصویر ۸ و ۷).

تصویر ۷- نقش گچ بری اولیه سقف طبقه اول موزه میرعماد - پیش از تغییر کاربری برای فرزندان پهلوی دوم (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

تصویر ۸- نقش تراش سنگ بر ازاره های سنگی بیرون ساختمان موزه میرعماد از دوره قاجار تا کنون (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

آنچه تا پیش از تغییر کاربری این ساختمان تا سال ۱۳۷۵ مشاهده می شود بر اساس منابع تصویری بدست آمده است مانند :

- تغییر درب سمت شمال ساختمان که تا دوره رضا شاه پهلوی وجود نداشته و بعدها برای استفاده فرزندان پهلوی (فرحناز , علیرضا) این درب برای استفاده خدمه تعبیه شده است .
- وجود قاب پنجره ها در تراس طبقه اول که از ابتدا تا سال ۱۳۷۵ همچنان باقی بوده است .

- نصب کرکره ای فلزی پشت پنجره های ساختمان که در دوره رضا شاه پهلوی وجود نداشته است و بعدها به بنا اضافه شده است .
- نبود تزئینات مفصل گچ بری و تراش آجر کاری در نمای ساختمان که تا کنون ادامه دارد .
- تزئینات طرح و نقش هندسه نقوش ستاره شش پر و نقش چهار لنگه که در بخش های شمالی و غربی و شرقی ساختمان کار شده است و فاقد هر گونه تزیین بوده است .
- وجود نرده های فلزی فر فورژه در راه پلکان طبقه همکف به اول دیده می شود .
- قرار گیری حوض گرد بزرگ در بخش شمالی ساختمان میرعماد که همزمان با تغییر کاربری ساختمان به بخش غربی و روبروی نمای موزه منتقل به شکل مربع ساخته شد .
- در بخش غربی ساختمان و روبروی ساختمان چمن کاری بوده است و این بخش فضای سبز دورتا دور ساختمان را در بر گرفته بود .
- وجود پلکان دو طرفه و قرینه - سقف شیروانی و وجود ستون و تراس ساختمان نشانگر نوع معماری دوره ناصری است که متأسفانه از سازنده آن اطلاعی در دست نیست .
- بخش های داخلی ساختمان تماماً خالی از تزئینات دوره قاجار می باشد .
- وجود پنجره های (بدون حفاظ - درب ورودی به آشپزخانه کاخ که در دوره رضا شاه وجود نداشت و احتمالاً از ملحقات دوره فرزندان پهلوی دوم است- وجود حوض گرد) که تماماً پیش از تغییر کاربری تا سال ۷۵ بوده است .
- از نقشه ها و تزئینات ساختمان موسوم به کاخ فرحناز و علیرضا پهلوی یا استراحتگاه رضا شاه پهلوی مستندی در دست نیست اما با توجه به تصاویر باقی مانده که در زمان عملیات تغییر کاربری در سال ۷۵ اتفاق افتاده است رنگ غالب تزئینات ساختمان (درب - سقف و کمد بندی) سفید و نارنجی بوده و سقف شیروانی هنوز به این رنگ می باشد .
- تزئینات مشبک چوبی زیر سقف تراس های طبقات مشابه زیر تراس ساختمان قاجاری تیمور تاش موزه جنگ است .
- در زیر تمام پنجره ها شופاژ قرار داشت و سقف طبقه همکف چوب سفید با چراغ های تزئینی توکار تزئین شده است و در طبقه اول ساختمان در سقف با تزئین موجی برنگ سفید و نارنجی استفاده کرده اند . (تصاویر ۹ تا ۱۲) .

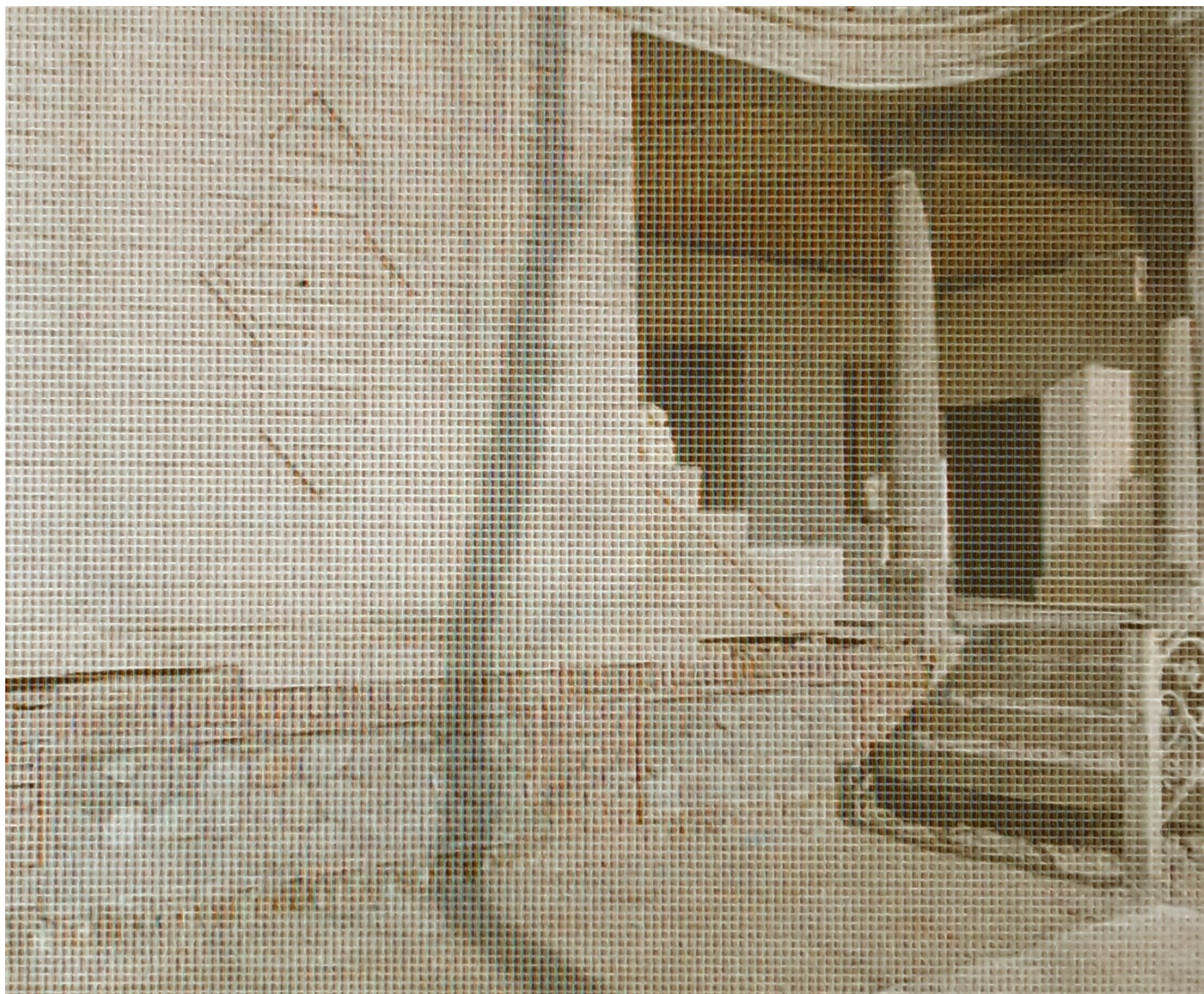
- تصویر ۹- بخش نصب شופاژ و سقف با نور فلور سنت ، طبقه همکف (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

تصویر ۱۰- تزئینات کمد بندی و سقف تزئینی طبقه اول (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

تصویر ۱۱- سقف چوبی تزئینی تراس همکف (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

تصویر ۱۲ - آجر فرش پیرامونی و نقش تزئینی دیوار آجری ساختمان میرعماد (منبع : واحد عکاسی سعد آباد).

نوشته : مریم فدایی : مسئول موزه میرعماد / بهار سال ۱۳۹۸